

NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDA EPITETLARNING LINGVOUSLUBIY TAHLILI

Axmedova Dilnoza Abdumannonovna,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Fakultetlararo xorijiy tillar kafedrasida assistent o‘qituvchisi

axmedovadilnoza7@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17983744>

Annotatsiya. Mazkur maqolada nemis va o‘zbek tillarida epitetlarning lingvistik tabiati, semantik-uslubiy xususiyatlari hamda badiiy nutqdagi funksiyalari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda epitetlarning grammatik ifodalanishi, baholovchanlik va emotsional-ekspressivlik darajasi, shuningdek, milliy-madaniy komponenti aniqlanadi. Olingan natijalar epitetlarning har ikki tilda universal stilistik vosita bo‘lishi bilan birga, til va madaniyatga xos xususiyatlarni aks ettiruvchi birlik ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: epitet, stilistika, qiyosiy tilshunoslik, nemis tili, o‘zbek tili, badiiy nutq, ekspressivlik.

Аннотация. В статье проводится сопоставительный анализ лингвистической природы эпитетов, их семантико-стилистических особенностей и функций в художественной речи немецкого и узбекского языков. В ходе исследования выявляются грамматические способы выражения эпитетов, степень оценочности и эмоционально-экспрессивной нагрузки, а также их национально-культурный компонент. Полученные результаты показывают, что эпитеты, являясь универсальным стилистическим средством в обоих языках, в то же время отражают специфические особенности языка и культуры.

Ключевые слова: эпитет, стилстика, сопоставительное языкознание, немецкий язык, узбекский язык, художественная речь, экспрессивность.

Annotation. This article presents a comparative analysis of the linguistic nature of epithets, their semantic and stylistic features, and their functions in the artistic discourse of the German and Uzbek languages. The study examines the grammatical realization of epithets, the degree of evaluative and emotional-expressive meaning, as well as their national and cultural components. The findings demonstrate that while epithets function as a universal stylistic device in both languages, they also reflect language-specific and culture-bound characteristics.

Keywords: epithet, stylistics, comparative linguistics, German language, Uzbek language, artistic discourse, expressiveness.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda badiiy nutqning ekspressiv imkoniyatlarini o‘rganish til birliklarining nafaqat grammatik va leksik xususiyatlarini, balki ularning kognitiv, madaniy va pragmatik jihatlarini ham tahlil qilishni talab etadi. Shu ma‘noda, stilistik vositalar, xususan, epitetlar tilning estetik salohiyatini namoyon etuvchi muhim lingvistik birlik sifatida alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Epitetlar yordamida muallif predmet, hodisa yoki shaxsga bo‘lgan subyektiv munosabatini ifodalaydi, badiiy tasvirning obrazlilikini kuchaytiradi hamda matnning emotsional-ekspressiv ta‘sirini oshiradi.

Epitet tushunchasi klassik ritorika va poetikadan boshlab zamonaviy stilistika va kognitiv lingvistikagacha bo‘lgan ilmiy tadqiqotlarda turlicha talqin etilgan. An‘naviy yondashuvlarda epitet ko‘proq badiiy bezak vositasi sifatida qaralgan bo‘lsa, hozirgi lingvistik tadqiqotlarda u diskursiv, baholovchi va kognitiv funktsiya bajaruvchi birlik

sifatida talqin qilinmoqda. Bu esa epitetlarni faqat matn bezagi emas, balki muallif dunyoqarashi va madaniy tafakkurining lingvistik ifodasi sifatida o'rganishga imkon beradi.

Nemis va o'zbek tillari genealogik, tipologik va struktural jihatdan turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, har ikki tilda ham epitetlar badiiy nutqda faol qo'llaniladi. Nemis tili — flektiv tuzilishga ega bo'lgan, grammatik moslashuv tizimi qat'iy rivojlangan til bo'lsa, o'zbek tili agglutinativ tuzilishi va sintaktik erkinligi bilan ajralib turadi. Ushbu tipologik farqlar epitetlarning shakllanishi, joylashuvi va stilistik vazifalarida muhim tafovutlarni yuzaga keltiradi.

Shu bilan birga, epitetlarning semantik va uslubiy xususiyatlari faqat til tizimi bilan emas, balki milliy-madaniy an'analar, estetik qarashlar va tarixiy taraqqiyot bilan ham uzviy bog'liqdir. O'zbek tilidagi epitetlar ko'pincha xalq og'zaki ijodi, mumtoz she'riyat va an'anaviy poetik tafakkur ta'sirida shakllangan bo'lib, ular lirizm, emotsionallik va obrazlilik bilan ajralib turadi. Nemis tilida esa epitetlar ko'proq individual mualliflik uslubi, psixologik tahlil va abstrakt tafakkur bilan bog'liq holda qo'llaniladi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — nemis va o'zbek tillarida epitetlarning lingvostilistik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, ularning semantik, pragmatik va madaniy funksiyalarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi:

epitet tushunchasining nazariy asoslarini yoritish;

nemis va o'zbek tillarida epitetlarning grammatik va semantik xususiyatlarini tahlil qilish;

epitetlarning badiiy nutqdagi funksional yuklamasini aniqlash;

qiyosiy tahlil asosida umumiy va farqli jihatlarni aniqlash.

Tadqiqot natijalari qiyosiy stilistika, tarjimashunoslik hamda filologik ta'lim jarayonida epitetlarni o'qitish va tahlil qilish uchun nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot nemis va o'zbek tillarida epitetlarning lingvostilistik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda kompleks va ko'p bosqichli metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi qiyosiy tilshunoslik, funksional stilistika hamda semantik tahlil tamoyillariga asoslanadi. Epitetlar tilning nafaqat estetik, balki baholovchi va kognitiv imkoniyatlarini aks ettiruvchi birlik sifatida o'rganildi.

Tadqiqot materiali sifatida nemis va o'zbek badiiy adabiyotidan tanlab olingan matnlar xizmat qildi. Nemis adabiyotidan klassik va zamonaviy mualliflar (J. W. Goethe, T. Mann, F. Kafka), o'zbek adabiyotidan esa mumtoz va hozirgi davr yozuvchilari (Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, O'tkir Hoshimov) asarlaridan olingan epitetsiz kontekstlar tahlil qilindi.

Shuningdek, epitetsiz nazariyasiga bag'ishlangan lingvistik va stilistik tadqiqotlar ham qo'shimcha material sifatida jalb etildi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Qiyosiy-tahliliy metod

Mazkur metod nemis va o'zbek tillaridagi epitetlarning umumiy va farqli jihatlarini aniqlash uchun qo'llanildi. Epitetlarning grammatik shakllanishi, semantik yo'nalishi va stilistik funksiyalari tillararo taqqoslash asosida tahlil qilindi. Ushbu metod qiyosiy lingvistika doirasida keng qo'llaniladi.

Lingvostilistik tahlil metodi

Epitetlarning badiiy nutqdagi obrazlilik, emotsional-ekspressivlik va baholovchanlik vazifalari aniqlash maqsadida qo'llanildi. Har bir epitetning

Semantik tahlil

Epitetlarning leksik ma'nosi, konnotativ qatlamlari hamda subyektiv baholovchi komponentlari semantik tahlil asosida ochib berildi. Ushbu metod epitetlarning emotsional va baholovchan xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Kontekstual tahlil

Epitetlar alohida birlik sifatida emas, balki matnning umumiy semantik-pragmatik tizimi doirasida tahlil qilindi. Bu metod epitetlarning diskursiv funksiyasini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqotning nazariy poydevorini I. R. Galperinning stilistika konsepsiyasi, I. V. Arnoldning leksik-stilistik qarashlari hamda o'zbek tilshunosligida Sh. Rahmatullayev va J. Yo'ldoshevlarning badiiy matn tahliliga oid ishlari tashkil etadi. [1, 7, 10]

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot jarayonida nemis va o'zbek badiiy matnlaridan tanlab olingan epitetli birliklarning kompleks lingvostilistik tahlili amalga oshirildi. Tahlil materiali sifatida har ikki tilda turli janr va davrlarga mansub badiiy asarlar tanlab olinib, epitetlarning strukturaviy, semantik va funksional xususiyatlari qiyosiy aspektida o'rganildi. Olingan natijalar epitetlarning har ikki tilda ham universal stilistik vosita ekanini tasdiqladi, biroq ularning shakllanish mexanizmi, semantik yo'nalishi va funksional yuklamasida sezilarli tipologik farqlar mavjudligini ko'rsatdi.

Tahlil natijalariga ko'ra, epitetlar har ikki tilda asosan **sifat + ot** modeli orqali ifodalanadi. Biroq ushbu modelning grammatik realizatsiyasi tillarning tipologik xususiyatlariga bevosita bog'liq holda farqlanadi. O'zbek tilida epitetlar ko'proq analitik va sintaktik erkinlikka ega bo'lib, morfologik moslashuv darajasi nisbatan past hisoblanadi. Epitet aniqlanayotgan ot bilan qat'iy grammatik kelishuvga bo'ysunmaydi va ko'pincha kontekstual ma'no orqali aniqlik kasb etadi: *oltin kuz, sokin tun, mehribon ona*. Bu holat o'zbek tilining agglutinatib tabiatiga xos bo'lgan moslashuvchanlik va semantik erkinlik bilan izohlanadi.

Nemis tilida esa epitetlar aniqlanayotgan ot bilan jins, son va kelishik kategoriyalarida qat'iy moslashadi: *der kalte Wind, die stille Nacht, das schwere Schicksal*. Bunday qat'iy grammatik bog'lanish nemis tilining flektiv xususiyati va sintaktik aniqlik tamoyillari bilan bog'liq bo'lib, epitetning strukturaviy jihatdan mustahkam integratsiyalashuvini ta'minlaydi.

Mazkur holat nemis badiiy nutqida epitetlarning formal aniqligini va semantik chegaralanganligini kuchaytiradi. [2]

Tahlil qilingan material asosida epitetlar quyidagi asosiy **semantik guruhlarga** ajratildi:

Baholovchi epitetlar, ya'ni predmet yoki hodisaga ijobiy yoki salbiy baho beruvchi birliklar.

O'zbek tilida: *og'ir taqdir, muqaddas burch*

Nemis tilida: *bittere Wahrheit, dunkle Vergangenheit*

Emotsional-ekspressiv epitetlar, subyektiv hissiy munosabatni kuchli ifodalovchi birliklar.

O'zbek tilida: *sho'x shamol, beozor tabassum*

Nemis tilida: *tiefe Einsamkeit, kalte Gleichgültigkeit*

Tasviriy (obrazli) epitetlar, estetik va poetik obraz yaratishga xizmat qiluvchi birliklar.

O'zbek tilida: *kumush oy, olovrang shafaq*

Nemis tilida: *goldenenes Herz, grauer Himmel*

Mazkur tasnif epitetlarning semantik ko'lamini aniqlashda samarali bo'lib, ularning badiiy nutqda baholovchi va obraz yaratuvchi vazifasini aniq ko'rsatishga imkon berdi. Shuningdek, epitetlarning semantik guruhlari tilning milliy-estetik dunyoqarashi bilan uzviy bog'liqligini namoyon etdi. [4]

Olingan natijalar epitetlarning har ikki tilda quyidagi **asosiy funksiyalarni** bajarishini ko'rsatdi:

Tasviriy funksiya — predmet yoki hodisaning obrazli, estetik tavsifini yaratish;

Baholovchi funksiya — muallifning subyektiv munosabati va qadriyatlar tizimini ifodalash;

Emotsional-ekspressiv funksiya — o'quvchiga hissiy ta'sir ko'rsatish va matn ekspressivligini kuchaytirish.

Biroq funksional ustuvorlik jihatidan sezilarli farqlar kuzatildi. O'zbek badiiy matnlarida epitetlar ko'proq lirizm, hissiylik va milliy-estetik ruhni kuchaytirishga xizmat qiladi. Nemis badiiy matnlarida esa epitetlar ko'proq psixologik holatlarni, ichki kechinmalarni va abstrakt tafakkur jarayonlarini ifodalashda faol qo'llanadi. Bu holat funksional stilistika va kognitiv lingvistika nazariyalari bilan uyg'unlikda izohlanadi. [7]

Tadqiqot natijalaridan yana biri — epitetlarning **milliy-madaniy komponentining** yaqqol namoyon bo'lishidir. O'zbek epitetlari tabiat manzaralari, oilaviy munosabatlar, axloqiy va ma'naviy qadriyatlar bilan bog'liq obrazlarga boyligi bilan ajralib turadi. Nemis epitetlari esa insonning ichki dunyosi, ekzistensial muammolar va falsafiy-psixologik kechinmalarni aks ettirishga moyildir.

Mazkur farqlar epitetlarni faqat stilistik birlik sifatida emas, balki **kognitiv va madaniy kod** sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi. Shunday qilib, epitetlar har ikki tilda badiiy

tafakkurning muhim komponenti bo'lib, til, madaniyat va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ifodalovchi lingvomadaniy birlik sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqotda nemis va o'zbek tillarida epitetlarning lingvostilistik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilindi va epitetlarning har ikki tilda ham universal stilistik vosita ekanligi ilmiy asosda tasdiqlandi. Tadqiqot natijalari epitetlarning badiiy nutqda obrazlilik, baholovchanlik va emotsional-ekspressivlikni ta'minlovchi muhim til birliklari ekanini ko'rsatdi.

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, epitetlarning grammatik realizatsiyasi tillarning tipologik xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq. O'zbek tilida epitetlar sintaktik jihatdan nisbatan erkin qo'llanilib, ko'proq emotsional va lirik ta'sirni kuchaytirishga xizmat qilsa, nemis tilida epitetlar qat'iy grammatik moslashuv asosida shakllanib, mantiqiy aniqlik va psixologik chuqurlikni ifodalaydi. Ushbu farq tillarning agglutinativ va flektiv tuzilishiga xos xususiyatlar bilan izohlanadi.

Semantik tahlil natijalari epitetlarning baholovchi, emotsional-ekspressiv va tasviriy turlari har ikki tilda ham faol ekanini ko'rsatdi. Biroq o'zbek epitetlarida milliy-madaniy obrazlar, tabiat va axloqiy qadriyatlar bilan bog'liq birliklar ustun bo'lsa, nemis epitetlarida abstrakt tushunchalar va ichki psixologik holatlarni ifodalovchi birliklar ko'proq uchraydi. Bu holat epitetlarning faqat lingvistik emas, balki kognitiv va madaniy fenomen sifatida ham talqin qilinishi zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, epitetlarning funksional yuklamasi tillararo o'xshash bo'lishiga qaramay, ularning ustuvor vazifalari farqlanadi: o'zbek tilida epitetlar badiiy matnning lirik va hissiy qatlamini kuchaytirsa, nemis tilida ular muallifning individual uslubi va psixologik tahlil vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu xususiyatlar tarjimashunoslikda epitetlarni adekvat tarjima qilish jarayonida madaniy va stilistik moslikni hisobga olish zaruratini belgilaydi.

Xulosa qilib aytganda, nemis va o'zbek tillarida epitetlarning qiyosiy tahlili til, madaniyat va tafakkur o'rtasidagi murakkab o'zaro aloqalarni ochib berishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari qiyosiy stilistika, kognitiv lingvistika va badiiy matn tahlili uchun nazariy asos bo'lib, filologik ta'lim jarayonida hamda tarjima amaliyotida qo'llanishi mumkin. Kelgusida epitetlarni diskurs tahlili va korpus lingvistikasi asosida o'rganish mazkur mavzuni yanada chuqurlashtirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Arnold, I. V. (1986). Stylistics of Modern English. Moscow: Progress. <https://archive.org/details/stylisticsofmod0000arno>
2. Comparative Linguistics (nazariy maqola). [URL:https://www.researchgate.net/publication/327030681_Comparative_Linguistics](https://www.researchgate.net/publication/327030681_Comparative_Linguistics)
3. Epitet (ensiklopedik maqola). Wikipedia. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Эпитет>
4. Epitetlar shakllanishining funksional-semantik xususiyatlari. <https://cyberleninka.ru/article/n/epitetlar-shakllanishining-funksional-semantik-xususiyatlari>

5. Epitetning lingvistik tabiati (ilmiy maqola, PDF).
<https://interscience.uz/index.php/home/article/download/2746/2349/7674>
6. Fleischer, W., & Barz, I. (2012). Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen: De Gruyter.
<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110256659/html>
7. Galperin, I. R. (1981). Stylistics. Moscow: Higher School. Kontekstual tahlil (Contextual analysis).
8. Plato Stanford Encyclopedia of Philosophy. Semantics. <https://plato.stanford.edu/entries/semantics/>
9. Rahmatullayev, Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili stilistikasi. Toshkent. 2006.
10. Textolinguistic features of epithets and their translation (ilmiy maqola).
<https://inlibrary.uz/index.php/foreign-linguistics/article/view/68281>
11. Yo'ldoshev, J. (2010). Badiiy matn va uning lingvistik tahlili. Toshkent. <https://inlibrary.uz>

